

## اهمیت جغرافیایی نفت در اقتصاد جهان

### خلاصه

هدف از بررسی این گفتار اهمیت ژئوپولیتیک نفت در جهان در هزاره سوم میلادی است. این نوشتار به بررسی چگونگی افزایش ارزش نفت در جهان، پیدایش انحصارات نفتی و اوپک، تأثیر متغیرهای جغرافیای سیاسی بر نفت پرداخته و ضمناً نقش پروتکل کیوتو در نگاهبانی از محیطزیست و اثرات آن بر مصرف نفت را به بررسی می‌گیرد. سناریوی انحلال اوپک، و نهایتاً یورش آمریکا به عراق و گمانه‌های (فرضیه‌های) در پی آن بخش دیگری از این گفتار خواهد بود. واژه‌های کلیدی: نفت، ژئوپولیتیک نفت، پروتکل کیوتو، اوپک، پیش‌بینی ذخایر نفتی

### شناخت کامل اهمیت نفت در ژئوپولیتیک جهانی و امکان افزایش اهمیت آن

تمدن گسترده کنونی عمدتاً براساس انرژی بنا گردیده است که در این میان نفت از اهمیت قابل توجهی برخوردار است. طبق آمار سال ۲۰۰۱ اوپک، جهان ۷۶ میلیون بشکه نفت در روز به علاوه مقادیر قابل توجهی گاز مصرف می‌نماید (OPEC Annual Report 2001, p.23). بشر با گزینش نفت پس از ذغال سنگ جهت بهینه‌سازی مصرف سوختهای کارخانجات، کشتیها و اتومبیل، جهشی در اقتصاد صنعتی برپا نمود. صنعت نفت که از نیمه قرن ۱۹ توسط ادوین دریک با حفاری چاه در عمق ۲۳ متری سطح زمین در پنسیلوانیا آغاز شد عصر نوینی را به بشر بشارت داد (کشفی، ۱۳۶۰، ص ۱۲).

پیش از آغاز سده بیستم فراورده‌های نفتی مانند روغنهای چرخشی به همراه نفت سفید به کار گرفته می‌شد و سده بیستم بهره‌گیری از مازوت را برای کشتیهای بخار و صنایع به ارمغان آورد. بزرگترین عامل شکوفایی تولید و مصرف نفت، شروع دوران اتومبیل (۱۹۱۱) در آمریکا بود

(تانزر، ۱۳۶۲، ص ۱۲). بدین شیوه در برهه‌های کوتاه صنعت نفت اوج گرفت و تنها در سال ۱۸۷۰ تولید این ماده خام به حدود ۸۰۰ تن در روز رسید (واسلیف، ۱۳۵۸، ص ۱۰). در این میان، شرکت‌های بزرگی در صنعت نفت مشهور به هفت خواهران ایجاد شدند که عبارتند از: استاندارد نفت در نیوجرسی، رویال داچ شل، شرکت نفت انگلیس، شرکت نفت گالف، شرکت نفت تکراکو، استاندارد کالیفرنیا و شرکت نفت موبیل<sup>۱</sup>. لازم به ذکر است که پنج شرکت از این هفت غول نفتی آمریکایی و یکی انگلیسی و سایر آنها با سرمایه‌های انگلیسی، هلندی و آمریکایی تأسیس شده‌اند. البته داستان پیدایش انحصارات نفت خواهران نفتی به قرارداد آچناکاری<sup>۲</sup> و خط قرمز در سال ۱۹۲۸ باز می‌گردد (سمپسون، ۱۳۵۶، ص ۴۰). از بررسی کارنامه شرکت‌های چندملیتی به سادگی می‌توان به ابعاد غارت اقتصادی و مداخله سیاسی - نظامی آنها در کشورهای میزبان پی‌برد که خارج از محدوده این مقاله می‌باشد. لیکن ویژگی‌های مشترک قراردادهای امتیاز، کاهش بهای نفت و شرایط استعماری قراردادهای نفتی موجبات پیدایش اوپک را فراهم نمود (فرشادگهر، ۱۳۷۴، ص ۲۱).

امروزه نفت به عنوان یکی از پرارزش‌ترین منابع انرژی در سده بیست و یکم، جایگاه ویژه دارد. توانایی برای ادامه بقای بشر به تولید و مصرف نفت بستگی تام دارد. به همین جهت باتوجه به گوناگون بودن مراکز عمده جغرافیایی مصرف نسبت به مراکز جغرافیایی تولید، پدیده وابستگی<sup>۳</sup> مطرح می‌گردد (Geopolitics of Energy, Oct 1988, pp.1-3). باتوجه به خاصیت تهی‌پذیری<sup>۴</sup> تعیین بهای نفت که بسی ازرشمند می‌باشد، با دشواری روبرو است.

در تقسیم‌بندی منابع خام، نفت در ردیف منابع معدنی استراتژیک قرار می‌گیرد. امروزه از موادخام به عنوان ابزار اعمال فشار در سیاست استفاده می‌شود این گفته کلمانسو در جنگ جهانی اول که گفته بود: "هر قطره نفت ارزش یک قطره خون سرباز ما را دارد." تأکیدی بر این مدعا است. در همین راستا، کشورهای قدرتمندی چون انگلیس، فرانسه و آمریکا با به کارگیری دیپلماسی نفت درصدد نفوذ و کنترل بر منابع نفت خیز بودند. این نمونه از سیاستها زمینه تعارضات و تنشهایی را در پیوند با نفت در جنگ دوم جهانی و پس از آن به وجود آورد.

هم‌اکنون (۲۰۰۳) با حمله آمریکا به عراق و پیامدهای ناشی از پایان جنگ و حضور نیروهای جنجالی‌ترین مباحث در جهان تبدیل شده است. در این میان زمزمه انحلال سازمان اوپک، خروج

1 - Standard Oil of New Jersey, Royal Dutch Shell, British Petroleum, Gulf, Texaco, Standard Oil of California, Mobil  
2 - Achmacary 3- Dependency 4- Exhaustible

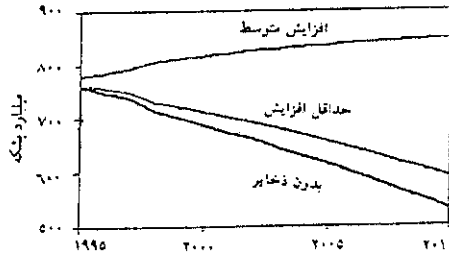
خروج حکومت عراق با داشتن دومین ذخایر نفت جهان از سازمان اوپک، کنترل کامل صنعت نفت این کشور به دور از نظارت سازمان ملل توسط نیروهای ائتلاف و افت شدید قیمت نفت، نگرانیهایی را در سطح جهان ایجاد کرده است. آمار و ارقام بیانگر آن است که اوپک در حدود ۸۸۳/۲۸۱ میلیون بشکه از کل ذخایر جهانی یعنی ۱/۰۷۵ میلیاردی را به خود اختصاص داده است. این درحالی است که کشورهای عضو سازمان همکاریهای اقتصادی و توسعه ۵۶/۵ میلیارد بشکه از ذخایر را دارا می‌باشند. بدین ترتیب اوپک ۷۵/۶٪ از ذخایر جهانی را در دست داشته و ۱۳ برابر کشورهای OECD (مرکب از برخی از دول اروپائی، کانادا، ژاپن و استرالیا) دارای ذخایر نفتی می‌باشد (Facts and Figures, 2001, pp.13-14). عمر ذخایر اوپک باتوجه به تولید سال ۲۰۰۱، ۸۶/۱ سال برآورد شده است، در حالیکه این رقم برای نروژ ۳۱/۹، انگلیس ۱۴/۴، چین ۱/۸ و مکزیک ۴۵/۲ سال بوده است (OPEC Bulletin, Vol. XXIII, No.3, pp.23-30).

براساس برآوردهای شرکت BP، سهم ذخایر نفتی خاورمیانه و آفریقای شمالی از کل جهان در سالهای گزینش شده زیر چنین بوده است: (Enav, 1998, 5)

جدول ۱ سهم ذخایر نفتی خاورمیانه و آفریقای شمالی

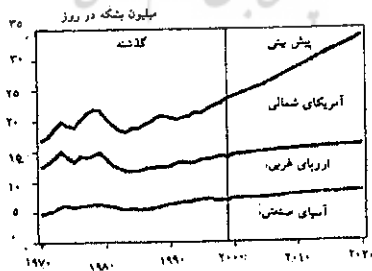
سال	۱۹۹۷	۱۹۸۷	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸
درصد	۶۳	۶۰	۶۷/۵	۶۷/۸	۶۹

طبق گزارشهای مؤسسه Klema، (Klema, fig29) ذخایر نفتی جهان تا سال ۲۰۳۷ به اتمام می‌رسد به شرط آنکه افزایش مصرف بالاتر از میزان مصرف در سال ۱۹۹۷ نباشد. اگر میزان ذخایر نفتی با زمینه ۲ درصد افزایش مصرف در سال پیش رود، تا سال ۲۰۲۶ نفت به پایان می‌رسد. اگر میزان مصرف در مقابل ۲ درصد کاهش پیدا کند، همان ذخایر نفت برای ۸۰ سال تداوم خواهد داشت و روشن است که تنها ۲ درصد کاهش در مصرف امکان بهره‌برداری از نفت را برای دو نسل امکان‌پذیر می‌سازد. سناریوهای گوناگونی براساس نظر Klema درخصوص میزان ذخایر نفتی اوپک تا سال ۲۰۱۰ وجود دارد. اگر ذخایر افزایش نیابد و افزایش بسیار اندک باشد، سیر نزولی شدید خواهد بود. لیکن اگر افزایش متعادلی نیز مطرح گردد، منحنی تقریباً افقی با شیب بالارونده‌کننده پیش خواهد رفت. (نمودار ۱) (Klema, fig29)



نمودار ۱ ذخایر نفت اوپک ۱۹۹۵ - ۲۰۱۰

آنچه که آمار و ارقام ناشی از پیش‌بینیها بازگو می‌کند این است که مصرف انرژی رو به فزونی است. آژانس بین‌المللی انرژی در سناریوی دیگری آورده است که در سالهای آینده تا سال ۲۰۱۰ میلادی رشد مصرف انرژی ۴۰ درصد تخمین زده می‌شود که ۲۰ درصد آن در پیوند با کشورهای آسیایی به ویژه چین است. برآوردها نشان می‌دهد که سهم نفت در تقاضای آن کشور از ۱۷ درصد در سال ۲۰۰۳ به ۲۲ درصد در سال ۲۰۱۰ میلادی افزایش خواهد یافت (عرشی، ۱۳۷۵، ص ۴۷). طبق مطالعات انجام شده از سوی شورای اطلاعات ملی که بخشی از سازمان سیا است، تا سال ۲۰۱۵، سه چهارم نفت خلیج فارس به سوی آسیا خواهد رفت که قسمت اعظم آن به چین می‌رسد (برت، ۱۳۸۲، ص ۱۳). براساس آمار ۲۰۰۱ اوپک، جهان ۷۱/۱۴۳ میلیون بشکه نفت در روز به علاوه مقادیر قابل توجهی گاز، مصرف نموده است. از آن میان آمریکای شمالی با ۲۰/۳۷۰ میلیون بشکه در روز بیشترین رقم را به خود اختصاص داده است. ایالات متحد آمریکا در حالی که فقط ۵۱۸ میلیون بشکه تولید روزانه داشته، ۱۸/۵۴۸ میلیون بشکه مصرف نموده و اروپای غربی ۱۴ میلیون بشکه، ژاپن تقریباً ۵/۲ میلیون بشکه و چین ۴/۷ میلیون بشکه مصرف روزانه داشته‌اند که بخش عمده‌ای از این مصارف را از کشورهای تولیدکننده خلیج فارس تأمین نموده‌اند.



نمودار ۲ مصرف نفت در دنیای صنعتی برحسب مناطق جغرافیایی (۱۹۷۰-۲۰۲۰)

منابع: سازمان اطلاعات انرژی (EIA)، بخش بازار انرژی، آمار بین‌المللی و گزارش سالانه انرژی ۱۹۹۹، DOE/EIA (واشنگتن، فوریه ۲۰۰۱) بخش پیش‌بینی؛ EIA، سیستم انرژی جهانی (۲۰۰۲)، <http://www.eia.doe.gov/oiaf/ieo/images/figure-27>

پیش‌بینی می‌شود که تقاضا برای نفت در سال ۲۰۱۰ میلادی به ارقامی بین ۹۲ الی ۹۲/۵ میلیون بشکه در روز افزایش یابد. همچنین پیش‌بینی می‌شود که تقاضا برای نفت توسط کشورهای OECD رشدی حدود ۱/۴ تا ۱/۶ درصد در سال داشته باشد. همچنین رشد تقاضای کشورهای در حال توسعه آسیای جنوب شرقی، چین و هند حدود ۶ درصد پیش‌بینی می‌شود. بدین ترتیب پیش‌بینی می‌شود که تا سال ۲۰۲۵ میلادی تقاضا برای نفت جهان به دو برابر سطح در سال ۲۰۰۳ یعنی ۱۴۰ میلیون بشکه در روز افزایش یابد (Ibid, p.47).

در خصوص عرضه جهان نیز آژانس پیش‌بینی نموده است که در سال ۲۰۱۰ میلادی ۵۰ درصد از عرضه کل نفت جهان توسط کشورهای اوپک به بازار وارد خواهد شد. این میزان در سال ۲۰۰۰ حدود ۴۰ درصد بود. بنابراین در سال ۲۰۱۰ میلادی عرضه نفت خام و گاز طبیعی مایع شده اوپک به میزان ۴۷ میلیون بشکه در روز (در مقایسه با سال ۲۰۰۰ که حدود ۲۷ میلیون بشکه در روز بود) خواهد رسید (عرشی، ص ۴۷).

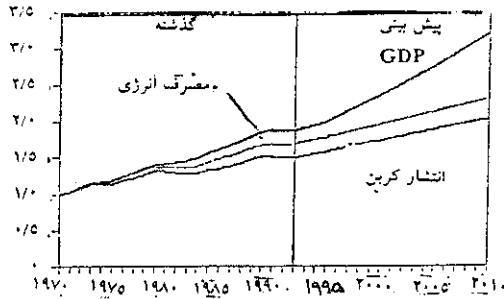
اگرچه سهم اوپک تا سال ۲۰۱۰، ۱۰ درصد افزایش خواهد یافت لیکن این امر به سرمایه‌گذارهای مناسب باز می‌گردد. جدول ۳ میزان ذخایر تثبیت شده نفت کشورهای عضو اوپک را نشان می‌دهد. ([www.ncseonline.org/nle/crsreports/energy](http://www.ncseonline.org/nle/crsreports/energy))

براساس آمار سال ۲۰۰۲، ۱۱ کشور عضو سازمان اوپک، ۴۰ درصد از نفت خام کل جهان را تولید می‌کنند و این در حالی است که ۷۹ درصد از ذخایر تثبیت شده، در کشورهای اوپک قرار گرفته است. بدین ترتیب از ۱/۰۳ تریلیون بشکه ذخایر تثبیت شده، ۸/۴ میلیارد بشکه متعلق به کشورهای اوپک است.

جدول ۲ ذخایر تثبیت شده کشورهای عضو اوپک

کشور	الجزایر	اندونزی	ایران	عراق	کویت	لیبی	نیجریه	قطر	عربستان سعودی	امارات متحده عربی	ونزوئلا	کل
ذخایر ثبت شده میلیارد بشکه (سال ۲۰۰۰)	۹	۳۰	۹۰	۱۱۳	۹۴	۳۰	۲۳	۴	۲۵۹	۹۸	۷۳	۸۲۳

نمودار ۳ پیش‌بینی روند مصرف جهانی انرژی از سال ۱۹۷۰ تا سال ۲۰۱۰ را با توجه به رشد تولید ناخالص جهان و میزان انتشار کربن (با توجه به پروتکل‌های محیط‌زیست) نشان می‌دهد.  
<http://www.eia.doc.gov/oiaf/ieoq5/graphics/fig21.gif>



نمودار ۳ - ۲۰۱۰ - ۱۹۷۰ (روند جهانی مصرف نفت و انتشار کربن)

منبع: (Bergs, 1999, p.63.)

در آینده دستاوردهایی در زمینه انرژیهای نامبرده زیر که به انرژیهای تجدید شونده شهرت دارند؛ حاصل خواهد شد:

۱- انرژی خورشیدی

۲- انرژی ژئوترمال

۳- انرژی حاصل از جریان باد

۴- انرژی حاصل از جذر و مد آب دریاها و اقیانوسها

۵- انرژی بیوگاز حاصل از ضایعات دامی، کشاورزی و مواد دورریز.

گرچه هم اکنون در بیشتر کشورها در پیوند با منابع انرژی یاد شده، پژوهشهایی صورت می‌پذیرد، لیکن این حاملهای انرژی بیش از ۴ یا ۵ درصد از انرژی مورد نیاز جوامع بشری را در سال ۲۰۲۰ تأمین نخواهند کرد. لازم به ذکر است که بهره‌گیری از این منابع انرژی سالم بوده و کمک شایانی به پاکیزه نگاه داشتن کره زمین می‌کند. (انرژی و جهان فردا، ۱۳۷۴، ص ۸)

نفت به عنوان یک منبع انرژی تجدیدناپذیر در قرن بیست و یکم نیز همچون گذشته اهمیت خود را حفظ می‌کند. بدین ترتیب بشر درصدد است تا در زمینه استفاده از انرژیهای فراوان طبیعی همچون انرژی خورشید، بهره‌گیری از انرژی هسته‌ای، هم جوشی<sup>۳</sup> و بهینه‌سازی مصرف انرژی به ویژه انرژیهای فسیلی به نتایج ارزشمندی دست یابد.

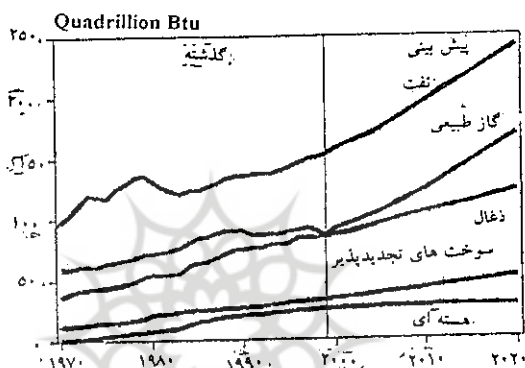
برمبنای برآورد شورای جهانی انرژی در سال ۲۰۲۰ سهم مصرف انرژیهای زیر بدین شرح

است: (انرژی و جهان فردا، ۱۳۷۴، ص ۸)

جدول ۴ مقایسه انواع سوختها از نظر سهم مصرف انرژی

نوع سوخت	درصد	میلیون تن معادل نفت
۱- ذغال سنگ	۳۲	۴۹۰۰
۲- نفت خام	۳۰	۴۶۰۰
۳- گاز طبیعی	۲۴	۳۶۰۰
۴- پتانسیل آبی	۷	۱۰۰۰
۵- انرژی هسته ای	۷	۱۰۰۰
-۱		

همچنین برآورد مصرف سوخت جهان نیز در نمودار ۴ نشان داده شده است:



منابع: سازمان اطلاعات انرژی (EIA)، بخش بازار انرژی، آمار بین المللی و گزارش سالانه انرژی ۱۹۹۹، DOE/EIA (واشنگتن، فوریه ۲۰۰۱) بخش پیش بینی: EIA، سیستم انرژی جهانی (۲۰۰۲). <http://www.eia.doe.gov/oiaf/ico/images/figure6>

این آمار نیز نشانگر ۵۴ درصد مصرف انرژی جهان از نفت و گاز در هم سنجی به سایر انرژیها در سال ۲۰۲۰ می باشد. بر بنیان تحلیلهایی که صورت گرفته است توانمندی تولید در کشورهای غیر اوپک در سال ۲۰۱۰ میلادی حدود ۴۹ میلیون بشکه بوده است. جدول ۵ بیانگر این ارقام است: عرضه کلی اوپک در سناریوی میانه می تواند ۴۵ میلیون بشکه باشد (در سناریو با تولید کم ۴۲/۲ میلیون بشکه، در سناریو با تولید بالا ۴۸/۹۰ میلیون بشکه). بدین ترتیب همان گونه که اشاره شد پیش بینی سهم اوپک از تولید جهانی نفت در سال ۲۰۱۰ تا حدود ۴۹ میلیون بشکه در روز پیش بینی شده است.

جدول ۵ پیش‌بینی تولید کشورهای بیرون از اوپک در سال ۲۰۱۰

کشورهای اروپایی		کشورهای آمریکایی	
میلیون بشکه در روز		میلیون بشکه در روز	
۶	دریای شمال	۸/۱	آمریکا
۰/۲	دیگر کشورها	۳/۰	کانادا
۶/۲	کل	۵/۰	مکزیک
آفریقا		کلمبیا	
میلیون بشکه در روز		۰/۶	بوزیل
۰/۸	مصر	۱/۶	آرژانتین
۱/۵	آنگولا	۰/۵	اکوادور
۱/۳	دیگر کشورهای خلیج گینه	۰/۵	پرو
۰/۱۵	دیگر کشورهای آفریقا	۰/۲۸	ترینیدادو توباگو
۳/۷۵	کل	۰/۱۲	دیگر کشورها
خاورمیانه		۰/۰۵	
۰/۸۵	عمان		
۰/۵	یمن		
۰/۴	سوریه		
۱/۷۵	کل	۱۹/۷۵	کل
کشورهای آسیایی		کشورهای سابق اتحاد جماهیر شوروی	
میلیون بشکه در روز		میلیون بشکه در روز	
۳/۲	چین	۷/۵	روسیه
۰/۷	مالزی	۱/۹	قزاقستان
۰/۸	استرالیا	۱/۱	آذربایجان
۰/۳	ویتنام	۰/۳۸	ترکمنستان
۰/۵	هندوستان	۰/۲۷	ازبکستان
۰/۱۵	برونئی	۰/۲۵	دیگر کشورها
۰/۱۵	گینه جدید پاپوا		
۰/۲۵	دیگر کشورها		
۶/۰۵	کل	۱۱/۴۰	کل
۴۸/۹۰ میلیون بشکه		مجموع کل	

Peter Enav, OP.Cit, p.174-148.

## بهای نفت و جهت تجارت

نتایج به دست آمده از جدول ۵ حاکی از آن است که اگر تولید حدود ۲/۴ میلیون بشکه نسبت به سال ۲۰۰۳ افزایش یابد، قیمت آن در سال ۲۰۱۰ حدود ۱۶ دلار (با نرخ سال ۱۹۸۸) پیش‌بینی



می‌شود. محدودیتهای کشورهای اوپک و غیراوپک احتمالاً منجر به افزایش بهای نفت می‌گردد ولی به نظر می‌رسد بهای نفت تا حدود ۲۰ دلار (به نسبت ۱۶ دلار) افزایش پیدا خواهد کرد. عرضه و تقاضا می‌تواند نشانه و نماد خاصی از آینده تجارت جهانی باشد. اگر اضافه تولید حدود ۲/۷ میلیون بشکه باشد، مصرف‌کنندگان در مناطقی که کمبود نفت دارند شامل شمال، مرکز و جنوب آمریکا، غرب و مرکز آمریکا، استرالیا و مناطق نیمه فلات قاره‌ای هند با توجه به گوناگونی عرضه‌کنندگان، آزادی‌گزینه‌ها دارند. آنها تنها به امنیت سیاسی انتقال عرضه می‌اندیشند. گرچه از دیدگاه تجاری، دوری یا نزدیکی منطقه عرضه، از مهم‌ترین فراسنجه‌های گزینه‌ها می‌تواند باشد. جدول ۶ تولید اوپک و بیرون از اوپک را از بعد جغرافیایی، در چارچوب یگانه‌ای بررسی می‌کند.

جدول ۶ تولید نفتی در اوپک و بیرون از اوپک در سال ۲۰۱۰- بعد منطقه‌ای

منطقه جغرافیایی	میلیون بشکه در روز
آمریکا	۲۶/۲۵
اروپا	۶/۲۰
آفریقا	۹/۸۵
خاورمیانه	۳۳
کشورهای سابق عضو جماهیر شوروی	۱۱/۲۵
آسیا	۶/۸۰
مجموع	۹۳/۳۴

در این میان، آسیا از مناطقی است که بیشترین کمبود نفت را خواهد داشت با تولیدی حدود ۶/۸ میلیون بشکه در روز و مصرف پیش‌بینی شده ۲۹/۱ میلیون بشکه در روز (۷/۴ میلیون بشکه در کشورهای آسیایی عضو سازمان همکاری و توسعه اقتصادی مانند ژاپن، استرالیا، نیوزلند، ۷/۲ میلیون بشکه در چین و ۱۴/۵ میلیون بشکه برای مابقی کشورهای قاره آسیا) میزان کمبود حدود ۲۲/۳ میلیون بشکه در روز می‌باشد. خاورمیانه با تأمین ۱۸/۵ میلیون بشکه در روز در جایگاه نخست و سه کشور قزاقستان، آذربایجان و ترکمنستان نیز می‌توانند ۱/۵ میلیون بشکه در روز فراهم نمایند، به شرط آنکه سرمایه‌گذارهای مناسب و فراسنجه‌های امنیتی و سیاسی در نظر گرفته شود. در مجموع نفت کالایی است که قیمت آن با توجه به تبعیت از قانون عرضه و تقاضا و عکس‌العمل سریع آن، هرگز در یک دوره طولانی ثابت نمانده است. با نگاه به نوسانات قیمت نفت در سالهای اخیر می‌توان دریافت که پیش‌بینی تحولات میان‌مدت و بلندمدت بازار نفت کار

دشواری است. برای پیش‌بینی این تحولات مواردی نظیر اثرات کاهش یا افزایش تولید اوپک بر قیمت نفت، امکانات شکوفایی و رشد اقتصادی مجدد کشورهای آسیایی، امکان توسعه تکنولوژی و افزایش عرضه نفت در اثر پایین بودن سطح قیمتها، اثرات عرضه فراوان نفت عراق بر پروژه‌های اکتشاف و تولید و امثالهم باید به دقت مورد ارزیابی قرار گیرد.

به طور خلاصه از سال ۱۹۸۵ به بعد، قیمت‌های نفت دستخوش تغییرات بسیار زیادی بوده است و علی‌رغم رویدادهای پیش‌بینی نشده سیاسی و اقتصادی می‌توان انتظار داشت که این تغییرات در سالهای آتی نیز ادامه داشته باشد. از جمله، بروز حوادث و تنشهای غیرمترقبه در خاورمیانه می‌تواند به طور جدی در تولید و الگوی تجارت نفت اختلال ایجاد کند. با خاتمه جنگ در عراق تحولاتی به وقوع خواهد پیوست که می‌تواند در قالب سناریوهای مختلف، بازار جهانی نفت را تحت تأثیر قرار دهد. (فروغی، ۱۳۸۲، ص ۹) گرچه این فراز به اهمیت جغرافیای نفت پرداخته است، لیکن به دلیل درهم آمیختگی پرمسئله‌های سیاسی و اقتصادی نمی‌توان اهمیت و ارزش نفت را در سالهای آینده تنها از دیدگاه اقتصادی در نظر گرفت، چرا که هر کدام از رویدادهای سیاسی پیش‌بینی نشده، عرضه و تقاضا و جایگاه اقتصادی نفت را دگرگون می‌کند.

در آفریقا، کشورهایمانند نیجریه، آنگولا و کشورهای که در کناره خلیج گینه قرار می‌گیرند، با شکنندگی سیاسی جدی روبرو می‌باشند. الجزایر و لیبی نیز با جنگهای داخلی، رهبریهای آرمان‌گرایانه و جوامع شکننده سر و کار دارند. بنابراین قاره آفریقا دارای خطرپذیری بسیار می‌باشد.

منطقه خاورمیانه نیز مشکلات سیاسی ویژه خود را دارد. ایران و عراق هر دو از دیدگاه سیاسی ناامن هستند. در عربستان، امارات متحده عربی و کویت باتوجه به اصلاحات اقتصادی و سیاسی، تداوم ثبات به ویژه هنگامی که بهای نفت به شدت کاهش یابد، مورد تردید می‌باشد. فرایند توافقنامه اعراب-اسرائیل با آنکه تا حدی به پیش رفته است؛ لیکن هنوز می‌تواند منشأ درگیریهای بسیار باشد.

یکی از جنجالی‌ترین فرضیه‌های مطرح شده پس از جنگ آمریکا با عراق، افت شدید قیمت نفت در جهان است به طوری که نمایندگان کشورهای عضو اوپک در آخرین اجلاس خود در ۴ اردیبهشت ۱۳۸۲ با کاهش سقف تولید واقعی به میزان دو میلیون بشکه در روز موافقت کردند تا بازارهای جهانی شاهد افزایش قیمت نفت باشند، اما به دلیل افزایش تولید پالایشگاه‌های آمریکا، بهای نفت خام در بازارهای جهانی کاهش یافت. (جنان صفت، ۱۳۸۲، ص ۴)

از دیگر فرضیه‌های مطرح شده می‌توان از تلاش آمریکا برای اضمحلال سازمان اوپک نام برد که باتوجه به سابقه ۴۳ ساله آن، اعمال چنین روندی بعید به نظر می‌رسد. یکی دیگر از موارد قابل طرح در مباحث مرتبط با نفت پروتکل کیوتو است که بنابر آن باید انتشار گازهای گلخانه‌ای در سال ۲۰۱۰ در سه ناحیه آمریکای شمالی، اروپای غربی و OECD<sup>۱</sup> پاسیفیک به ترتیب ۶/۵ درصد، ۸ درصد و ۳/۲ درصد از سطوح سال ۱۹۹۰ کاهش یابد، البته با این فرض که قیمت نفت در سطح مرجع باقی مانده تا تقاضای آن کاهش یابد و در نهایت مالیات وضع شده بر کربن، منجر به کاهش تولید اوپک گردد. لازم به ذکر است که وضع مالیات بر کربن در کشورهای توسعه یافته جهت نیل به اهداف پروتکل کیوتو، درآمد نفتی کشورهای غیر اوپک را ۳۹ درصد و درآمد نفتی اوپک را تا ۲۵ درصد کاهش می‌دهد. بعید نیست که سردمداران این کشورها رسماً اعلام نمایند که به دلیل نگرانی از تأثیر این پیمان بر کاهش رشد اقتصادی آمریکا، اهمیت زیادی به این پروتکل نخواهند داد. (OPEC Bulletin, 1998, No.8, p.12)

با در نظر گرفتن مواردی که در این فراز مطرح شده؛ نفت در نقش کالای غیر قابل جایگزین اهمیت خود را تا دهه آینده از دست نخواهد داد؛ بلکه باتوجه به فراسنجه‌های جغرافیایی، سیاسی و اقتصادی جایگاه آن به ویژه در منطقه خاورمیانه افزایش می‌یابد. لذا نیاز به یک استراتژی بلندمدت عرضه و بهاگذاری نفت در سازمان کشورهای صادرکننده نفت (اوپک) کاملاً ضروری است. به هر تقدیر با گسترش بازرگانی جهانی و پدیده "جهانی شدن"، رابطه میان نفت، تورم و رشد اقتصادی در کشورهای صنعتی و پیشا صنعتی، الگوی مصرف جهانی نفت و ناممکن بودن جایگزینی آن هزینه استخراج اندک نفت در منطقه خاورمیانه تا دهه‌های آینده اقتصاد جهان ضریب همبستگی خود را نسبت به نفت کاهش نخواهد داد.

### منابع و مأخذ

- ۱- تانزر، مایل. ترجمه: ریاضی، محمود؛ ۱۳۶۲، بحران انرژی، تهران: امیرکبیر.
- ۲- سمپسون، آنتونی. ترجمه: ذبیح الله منصوری، ۱۳۵۶، هفت خواهران نفتی، تهران: امیرکبیر.
- ۳- فرشاد گهر، ناصر؛ ۱۳۷۴، بررسی قدرت اوپک در بازار جهانی نفت، تهران: دانشگاه امام حسین.
- ۴- فرشاد گهر، ناصر؛ ۱۳۸۱، سیر قراردادهای نفتی در ایران، تهران: پژوهشکده امور اقتصادی.

- ۵- عرشی، علی اصغر: پاییز ۱۳۷۵، "دورنمای عرضه و تقاضای انرژی جهان". اقتصاد انرژی، سال اول، شماره ۱.
- ۶- کشفی، منصور: ۱۳۶۰، سیر تحول صنعت نفت در ایران و خاورمیانه. تهران: چاپخانه حیدری.
- ۷- مؤسسه مطالعات بین‌المللی انرژی: ۱۳۷۴، انرژی و جهان فردا، تهران.
- ۸- واسیلیف، آلكسی. ترجمه: سیروس ایزدی، ۱۳۵۸، مشعل‌های خلیج فارس، تهران: کتابخانه حبیبی.
- ۹- یرگین، دانیل. ترجمه: غیبی ارطه‌ای، منوچهر، ۱۳۷۳، نفت، پول، قدرت، جلد اول، تهران: وزارت نفت.

10- Bergs, E S. Kvemdokk and K. Rosendhal, 1999, "Market Power, International Co<sub>2</sub> Taxation and Oil Wealth", The Energy Journal, Vol.18, No.4.

11- Enav, Peter, 1998, Oil Market to 2010. London: Financial Times Energy.

12- Facts and Figures up to 2001, 1999, Vienna: OPEC Publication.

13- Geopolitics of Energy, Oct 1988, Vol.10, No.10.

14- Klema Luis, "World Oil Reserves a Projection": <http://www.zerogrowth.org.klemas.html>.

15- OPEC Annual Report 2001, 2002, Vienna: OPEC Publication.

16- OPEC Bulletin. Vol.XXIII, No.3.

17- OPEC Bulletin, Aug 1998, Vol.XXIX, No.8.

18- Silva-Calderon, Alvaro, July/August 2003, "An OPEC Perspective", OPEC Bulletin, Vol.XXXIV, No.4.

19- <http://www.eia.doe.gov/oiiaf/ieo95/graphics>.

20- <http://www.eia.doe.gov/oiiaf/ieo/images>

21- <http://www.ncseonline.org/nle/crsreports/energy>

22- <http://www.eia.doe.gov/oiiaf/ieo95/graphics>



پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
پرتال جامع علوم انسانی